

**EBUBEKİR HÂZİM TEPEYRAN'IN HATIRALARINDA NİĞDE'DE
MAHALLE MEKTEPLERİ****THE PRIMARY SCHOOLS IN NİĞDE IN EBUBEKİR HÂZİM
TEPEYRAN'S MEMORIES**

Mustafa OĞUZ*

Özet:

Ebubekir Hâzım Tepeyran, Niğde'nin yetiştirmiş olduğu önemli devlet adamlarından ve edebiyatçılarından. 1864'te Niğde'de doğmuş ve 5 Haziran 1947'de İstanbul'da vefat etmiştir. Musul, Bağdat, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Hüdavendigar valiliklerinde bulunmuştur. Mart-Temmuz 1909'da İstanbul Belediye Başkanlığı ve 1920 yılında da Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

Çalışmamıza temel olan eser Ebubekir Hâzım Bey'in ilk baskısı 1944'te yapılan "Hatıralar"ında anlattığı çocukluk çağındaki mahalle mektebi ile ilgili olan deneyimleridir. Mahalle mektepleri Osmanlı Devleti'nde kendisinden önceki Selçuklu ve diğer İslam devletlerindeki geleneği takip ederek kurulmuş olan ilköğretim seviyesindeki okullardır. Halk arasında mahalle mektebi ya da sıbyan mektebi denilen bu okullar, vakıflar vasıtasıyla faaliyette bulunurdu. Her mahallede ve köyde bulunurdu. Genellikle camilere bitişik olarak yapılırdı.

Ebubekir Hâzım Bey'in hatıralarında mahalle mektepleri olumsuz tarzda anlatılır. Tanzimat ile başlayan Avrupai eğitim sistemi ile ihmal edilen mahalle/sıbyan mektepleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık bir geleneği yaşatma çabasının devamı niteliğindedir. Ömrünü tamamlayan her kurum gibi kendi haline bırakılarak ölümü beklenmektedir. Batılılaşmanın getirdiği bir anlayışla eskiye ait olan her kurum gibi kötülüklerin ve olumsuzlukların sebebi olarak görülen mahalle mektepleri, yeni nesiller için bir kâbus gibidir.

Ebubekir Hâzım Bey'in hatıraları ve diğer hatıralarda falaka ve çağın gerisinde kalmış eğitim anlayışı ile bir tutulan mahalle mektepleri, geleneğin devam ettirilmesinden başka bir işleve sahip görünmemektedir. Makalemizde hem mahalle mekteplerinin tarihi sürecini hem de Batılılaşma ile birlikte modern eğitim kurumları karşısında gerilemesini Ebubekir Hâzım Bey'in hatıralarını temel alarak sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ebubekir Hâzım Tepeyran, Mahalle Mektepleri, Niğde.

---

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Niğde
mustafaoguz71@gmail.com

Abstract:

Ebubekir Hâzim Tepeyran had educated in Niğde was one of the most important statesman and litterateur. He was born in Niğde and died in 5 June 1947. He was governor of Musul, Bağdat, Hicaz, Beyrut and Hüdavendigar. He was mayor of İstanbul in March-July 1909 and he was also Chamberlain internist in 1920.

Mr. Ebubekir Hâzim's work, in 1944 the first edition of his memories was published that told about the experiences of school in his primary school is based on our study. District schools were primary schools which were established for following Seljuklu and other İslamic states' tradition in Ottoman State. These schools were called mahalle school or sıbyan school by public and they were operated through foundations. They were in every districts and villages. They were generally built next to the mosque.

Local schools were described negatively in Ebubekir Hâzim Bey' memories. They were neglected through Euorapan education system beginning with reform, they were effort to keep alive a tradition at the second half of the XIX. century. Like all institution which completed its task, they waited death by leaving them alone. An understanding of Westernization brought, like all institutions belongs to old times, local schools were seen of evil and negativity as a reason, as a nightmare for the new generations.

In Mr. Ebubekir Hâzim's memories and other people' remembrances of a flogging, and held with the concept of local schools of education is lagging behind the age, seem to have another function in maintaining the tradition. In our report, we will try to present, based on Mr. Ebubekir Hâzim's memories, both local schools' progress and their declines against institutions of modern education along with the westernization process.

Key words: Ebubekir Hâzim Tepeyran, Primary Schools, Niğde.

Giriş

Çalışmamıza konu olan Ebubekir Hâzim Tepeyran'ın hatıralarında anlattığı mahalle mektepleri ile ilgili anıları 1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu'nda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

Ebubekir Hâzim Tepeyran¹, Niğde'nin yetiştirmiş olduğu önemli devlet adamlarından ve edebiyatçılarından biridir. 1864'te Niğde'de doğmuş ve 5 Haziran 1947'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mutasarrıflık ve vali muavinliğinden sonra valilik görevine Musul'da 1899'da başlamış ve

---

¹ Ebubekir Bey, Niğde'de Tepeyran mahallesinde doğdu. Halk arasında Tepeyran olarak telaffuz edildiği için bu ismi soyadı olarak aldı. Bk. Tepeyran, 1998, s. VII. Tepeyran mahallesi bugünkü Niğde İmam Hatip Lisesi'nin arka kısmında kuzeyde kalan ve şimdi Yenice mahallesi olarak bilinen yerdir. Bk. Bakırcı, 2010, s. 860.

sırasıyla Bağdat, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Hüdavendigâr valiliklerinde bulunmuştur. Mart-Temmuz 1909'da İstanbul Şehreminliği (belediye başkanlığı) yapmıştır. 1920 yılında da Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur (Kuneralp, 2003, s. 70; Hayber, 1988).

Ebubekir Hâzım Bey, 1879'da Niğde Rüştîyesini bitirdikten sonra, 1882'de Konya valisi Mehmed Said Paşa'nın daveti ile Konya'ya gitti. Konya'da kâtiplik ve gazete yazarlığı yaptı. Kastamonu valisi Abdurrahman Paşa'nın teklifi ile 1885'de Kastamonu'da Mektubi Kalemi'nde çalışmaya başladı (Bayraktar, 1999, s. 617). Ebubekir Hâzım Bey hem II. Abdülhamid döneminde hem de II. Meşrutiyet devrinde valiliklerde bulunmuş, Mütareke döneminde ise Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinde iki defa Dâhiliye Nazırlığı yapmıştır. Damad Ferid Paşa Hükümeti tarafından 1920'de Divan-ı Harb'e verilerek idam cezasına çarptırıldı. Cezası daha sonra Sultan Vahdeddin tarafından küreğe çevrildi. Tevfik Paşa kabinesi zamanında ise cezası bozularak hapisten çıktı ve Ankara'ya gitti. 1921-1922 yıllarında Sivas ve Trabzon valiliklerinde bulundu. II. Dönem TBMM'de 1923 yılında Niğde mebusu oldu. VI. Dönem (1939-1943) ve VII. Dönem (1943-1946) Niğde milletvekilliği yaptı Bayraktar, 1999, s. 617).

Devlet adamlığı yanında edebiyat, fotoğraf² ve gazetecilikle de uğraşmış olan Ebubekir Hâzım Tepeyran, edebiyat hayatına şiirle başladı. Şiirlerini "*Kar Çiçekleri*" (1932) kitabında topladı. Fransızca kaleme aldığı şiirlerini ise "*Les Fleurs Degenerées*" [Yozlaşmış Çiçekler] isimli kitabında 1931'de yayınladı³. İlk hikâye kitabını 1910'da "*Eski Şeyler*" adıyla yayınladı. Köy romancılığının ilklerinden biri olarak kabul edilen "*Küçük Paşa*"yı 1910'da yayınladı. Türkçe ve Arapça idari ve içtimai makalelerini derlediği "*İdari-İçtimai Sanihat*" (1912-Beyrut) isimli bir kitabı vardır. Oğlu için yazdığı "*Hasan Hazım*" adında bir eseri, Arapçadan tercüme edilmiş "*Güzel Sözler*" adını taşıyan müntehabatı ile "*Aşkın Zaferi*" adlı taslak halinde bir romanı vardır. Salih Paşa kabinesinden istifasından sonra başına gelenleri "*Zalimane Bir İdam Hükmü*" isimli hatıratında toplamıştır (Tepeyran, 1997). Kitap tutukluluğu sırasında günü gününe tuttuğu notlardan ve daha sonra kaleme aldığı hatıralarından oluşmaktadır. Milli mücadele ile ilgili hatıralarını ise "*Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*" (1982) isimli kitapta (Tepeyran, 1982) anlatmıştır (Yazarsız, 2003, s. 976-978).

Çalışmamıza temel olan eser, Ebubekir Hâzım Bey'in ilk baskısı 1944'te Türkiye Yayınevi tarafından "*Canlı Tarihler*" serisi içinde her ay bir

² II. Abdülhamid'in fotoğrafçılığa olan merakında Ebubekir Bey'in Dedeâğaç Mutasarrıfı iken hazırlayıp, padişaha sunduğu fotoğraf albümünün de etkisi olduğunu hatıralarında belirtir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tepeyran, 1998, s. 323.

³ Ebubekir Bey, şiirlerini ilk önce Türkçe yazmış, fakat Konya'da maarif meclisi katipliği esnasında yazdığı şiirlerin, Konya kadısı Emin Efendi'nin şiirlerinin dini bakımdan sakıncalı olduğunu ikaz etmesi üzerine kendisine söz vererek Fransızca yazmağa karar vermiştir. Bk. Tepeyran, 1998, s. 29-34.

fasikül şeklinde çıkarılmak suretiyle altı fasikül (1., 3., 5., 7., 9. ve 11.) halinde yayınlanmış olan “*Hatıralar*”ında⁴ çocukluk çağındaki mahalle mektebi ile ilgili olan deneyimleridir (Koçak, 2012, s. 58-59)⁵. Bu çalışmadaki gayemiz, Ebubekir Bey'in deneyimleri ile Osmanlı münevverlerinin Batılılaşma sürecinde içinde buldukları toplum ve müesseselere bakış açılarını değerlendirmektir. Mahalle mektepleri Osmanlı Devleti'nde kendisinden önceki Selçuklu ve diğer İslam devletlerindeki geleneği takip ederek kurulmuş olan ilköğretim seviyesindeki okullardır (Akyüz, 1989, s. 93). Halk arasında mahalle mektebi ya da taş mektep denilen sıbyan mektepleri vakıflar vasıtasıyla hayatiyetini devam ettirirdi. Mahalle mektepleri hemen hemen her mahallede ve köyde eğitim faaliyetlerini yürütürlerdi ve genellikle camilere bitişik olarak yapılırdı. Sıbyan mektebine mahalle mektebi adının verilmesinin sebebi ise her mahallede bulunması idi (Akyüz, 1989, s. 93).

Mahalle mektebinde genellikle Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okunması, temel ilmihal bilgileri, dört işlem, dualar ve ilahiler öğretilmekteydi (Ergin, 1977, s. 83-87). Mahalle mektepleri önceleri cami ve mescitlerde eğitim verirken, çocukların mescitleri kirletebilecekleri düşüncesiyle evlerde, cami ve mescitlere bitişik mekânlarda ders vermekteydiler (Demirtaş, 2007, s. 175).

Mahalle mekteplerinde ders veren hocalar ise cami imam ve müezzinleri, okur-yazarlığı olan ve ağır başlı kimseler, vefat eden hocanın uygun nitelikleri taşıyan oğlu, bazı hafız ve bilgili kadınlar arasından seçilmekteydi (Demirtaş, 2007, s. 175; Akyüz, 1989, s. 100).

Ebubekir Hâzım Bey'in mahalle mektebine başladığı dönemde Niğde'de mahalle mektebi sayısına baktığımızda tablo aşağıdaki şekildedir.

1285/1868 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'ne göre Niğde Sancağı'nda 10'u Müslümanlara, 3'ü Rumlara ve 1'i Ermenilere ait olma üzere 14 adet sıbyan mektebi bulunmaktaydı. 1869 salnamesinde ise Niğde merkez kazası dahilinde toplam sıbyan mektebi sayısı 15'tir. Bunların 10'u Müslümanlara, 1'i Ermenilere, 1'i Protestanlara ve 3'ü de Rumlara aitti (Öztürk, 2008, s. 110-114).

1874 ve 1879'da 9, 1885-1886'da 70, 1888'de 123, 1899'da 45 sıbyan mektebi ve 900 erkek, 200 kız talebe vardı. Yeni usulde eğitim veren ibtidai mektepler ise 1889'da Niğde merkez kazada 1 tane idi. Her okulda iki öğretmen ve bir hizmetli görevli idi. Bu okulda 88 adet talebe vardı. Gayri Müslimlere ait Niğde merkezde ise 2 okulda 456 erkek ve 110 kız öğrenci vardı. 1906 yılında ise Niğde merkezde ibtidai mektep sayısı 6'dır. 290

⁴ Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın hatıraları hakkında bir değerlendirme için bk. Koçak, 2012, s. 58-67.

⁵ Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın çocukluk hatıraları için bk. Kara ve Birinci, 2005, s. 131-142; Yardım, 1998, s. 60-64; Öznel, 2009, s. 83-99.

erkek ve 158 kız öğrenci vardı. Gayri Müslimlere ait ise 4 okul ve 300 erkek, 162 kız öğrenci vardı (Öztürk, 2008, s. 114-115)⁶.

Ebubekir Hâzım Bey'in Mahalle Mektebine Başlaması

Ebubekir Bey hatıralarında mahalle mektebine başlamasını anlatırken ailenin tek erkek çocuğu olduğu için ebeveyni tarafından aşırı şımartıldığını ve bu sebeple çok yaramaz olduğunu belirtir. İki erkek kardeşinin çok küçük yaşlarda vefat etmesi, üç kız kardeş arasında tek erkek çocuk olarak kalması ailesinin kendisini şımartmasının sebebidir (Tepeyran, 1998, s. 3). Mahalle mektebine başlamasının sebebi ise evde yaptığı yaramazlıklardan dolayı bu durumdan bıkan annesinin, başından savma kabilinden olmak üzere beş yaşından önce okula göndermesidir. 1864 doğumlu olan Ebubekir Bey, ifadelerine göre 1868-1869 yılları arasında mektebe başlamıştır:

“Benim hatıra, hayale gelmez türlü şarkadalıklarımın (o zaman Niğde’de çocuk yaramazlıklarına böyle derlerdi) annem pek bızır olduğundan daha beş yaşına bile varmadan, def-i bela kabilinden bir tedbir olmak üzere beni evimizin karşısındaki mahalle mektebine devam ettirmek istedi. Ben de memnuniyetle gidiyor, yaramazlıklarımı orada biraz değiştirerek yapmaktan geri durmuyordum” (Tepeyran, 1998, s. 3-4).

Ebubekir Bey'in hemen evlerinin karşısındaki mektebe severek gittiğini, çünkü mektep hocasının komşuları olması hasebiyle evin tek erkek evladı olan Ebubekir'e karşı anne ve babasının gösterdiği sevgiden dolayı hoşgörülü davrandığını belirtir:

“Mektep gibi hocası da komşumuz olduğu ve beni, -anamin, babamın ne kadar sevdiklerini bildiği için- gücendirmek istemeyerek pek hoşgörülü davranıyor; ben mekteple ev arasında mekik dokuyarak zamanımın çoğunu sokakta geçiriyordum” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Bey'in annesi, oğlunun bu durumundan pek de memnun değildi. Çünkü annesi oğlunun mektebe düzenli gitmesini ve okuyup yazmasını istemekteydi. Ebubekir Bey ise harfleri “birer işkence aletinin resmi” gibi gördüğü için annesinin arzusu yerine gelmemekteydi.

“Harfleri birer işkence aletinin resmi gibi hiç sevmediğimden ne annemin maksadı hasıl oluyor, ne de ben mertek gibi “elif”, badem gözlü “sad”, kuzu başlı “kaf”, yay gibi “ye” diyerek vasıflarıyla öğretilen elifbayı öğreniyordum” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Hâzım Bey'in yukarıdaki anlatımından elifbannın harfleri öğretilirken harflerin şekillerinin somut varlıklara benzetilerek çocukların

⁶ Ebubekir Bey, hatıralarında Musul valiliği sırasında İstanbul gazetelerinde Aydın'da dört bin, Konya'da üç bin ibtidai mektep açıldığı haberleri üzerine dayısı Muhittin Bey'den Niğde'ye kaç mektep isabet ettiğini sorduğunu anlatır. Dayısının cevabı ise “*Senin de okuduğun mâhut karanlık mekteplerden başka yeniden vücuda gelmiş bir şey yok. Yalnız eski mekteplere yeni ve parlak isimler verildi”* (Tepeyran, 1998, s. 428).

zihninde daha çabuk kavranmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır. Daha beş yaşında oyun çağında bir çocuk için harflerin işkence aletleri ile hatırlanması, Ebubekir Bey'in hatıralarını kaleme aldığı sonraki yıllarda harfleri öğrenmemek için çarpıcı bir misal vermek için kullanılmış olması muhtemeldir.

Ebubekir Bey, Niğde merkezindeki mahalle mektebinde harflerin somut bir varlık vasıtasıyla öğretilirken, Bor ilçesinde ise elifba yerine ebced yani elif, be, cim, dal şeklinde öğretildiğini ifade etmektedir (Tepeyran, 1998, s. 4).

Osmanlı Devleti'nde 1869'dan itibaren mahalle/sıbyan mekteplerinin yanında usûl-i cedide/ibtidai mektep adıyla yeni ilkokullar kurulmaya başlanmıştır. Bu okullarda başlayan ve sıbyan mekteplerinde yaygınlaştırılmaya başlayan sistemle okuma teknikleri ve metotları zamana uygun bir hale dönüştürülmeye çalışılmıştır (Akyüz, 1989, s. 230-231).

Sıbyan mekteplerinde usûl-i cedit metoduyla, usûl-i tehecci olarak adlandırılan ve geleneksel okumada, uzun uzun heceleme yönteminin terk edilmesi ve yerine usûl-i savtiye metodu ile harflerin seslerine dayanan ve kelimeyi doğrudan okumanın benimsenmesi yapılmak istenmekteydi (Akyüz, 1989, s. 231; Cevdet Paşa, 1991, s. 26; Kodaman, 1991, s. 61-64; Kafadar, 1997, s. 181-184; Somel, 2010, s. 215-220).

Ebubekir Hâzım Bey'in annesi, oğlunun evle okul arasında mekik dokumasından bıktığı ve tüm gün mektepte kalmasını istediği için mahallelerinden daha uzaktaki başka bir mahalle mektebine göndermeye karar verdi. Bu kararını hayata geçirmek için de Tahrirat Müdürlüğü'nde çalışan kocasının geçici memuriyetle iki aydan uzun bir süreliğine Aksaray'a gitmesi, kendisine bu fırsatı sağladı. Annesinin de okuduğu bu mahalle mektebi Ebubekir Bey için tam anlamıyla şok etkisi meydana getirmişti.

Mahalle mektebine sabahları uşakla gidecek ve akşamları da aynı uşakla geri dönecek olan Ebubekir Hâzım Bey, tüm gün okulda olacağı için annesi de onun yaramazlıklarından belli bir süre için rahat nefes alacaktı (Yardım, 1998, s. 61; Tepeyran, 1998, s. 4) Fakat annesinin bu umudu kısa sürer. Çünkü Ebubekir Bey, öğleden sonra okuldan kaçarak eve geri dönmüştür:

“Beni kendisinin de okumuş olduğu, mahalleimize hayli uzak bir mektebe gönderdi. Sabahları bir uşakla gidecek, akşamları yine onunla dönecektim. Evvelce hiç tanımadığım bu mektebe uşakla gittim; fakat öğleden sonra koşa koşa yalnız dönerek, benim yaramazlıklarımın birkaç saat kurtulduğundan tabii memnun kalan annemin karşısına dikildim” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Hâzım Bey, hatıralarının bu bölümünde yeni mahalle mektebinin mimari özelliklerini ve mektebin hocası hakkındaki hatıralarını

anlatmaktadır. Okulun yapı bakımından Niğde'nin en iyisi olduğunu belirttikten sonra bina hakkındaki yorumlarını anlatır:

“İçini ilk defa gördüğüm bu mektep, yapı bakımından o zamanki Niğde çocuk mekteplerinin en iyisi olmakla beraber, Niğde gibi mutedil bir iklimde mektep değil, Küçük Asya'nın ortalarında, Kuzey kutbu yakınlarındaki insan meskenlerine bir karşılık yapmak isteyenlerin o hale konulmuş zannedilen “Hafız Osman” mektebidir” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Bey, “Hafız Osman” mektebini Kuzey Kutbu'nda yaşayan Eskimoların iglo denilen buzdan yaptıkları evlerine benzetmekte ve bunun Niğde gibi Anadolu'nun ortasında “mutedil” bir iklime sahip bir yerde yapılmasına şaşırılmaktadır. Ebubekir Hazım Bey, igloya benzettiği Hafız Osman Mektebi'nin içini de okuyanların için büyük bir kasvet dolduracak şekilde anlatmaktadır:

“Binaya oranla pek küçük olan kapısının tahta aralıklarına, cingi denilen kara taştan yapılmış olan sökelerine temas eden kenarlarına, ak ve kara, koyun, keçi pöstekisi parçaları çivilenerek garip bir şekil verilmiş, pencerelerine üç ay evvel kaba kâğıt yapıştırılarak temiz havanın girmesinden, aydınlanmasından pek zalimce menedilmiş bir mektep!

Her şeyden evvel yaşamak için havaya, ışığa muhtaç olduğumuz bilinmeyerek; birine giriş, ötekine çıkış bırakmayan bu yerde bir şey öğrenmenin imkânı düşünülür mü?

Kapıdan girince yalnız çocukların nefesiyle ısınmış, rutubetli ve üç aydan beri temiz hava cereyan etmediği için kötü kokulu bir karanlık içinde kaldım” (Tepeyran, 1998, s. 4-5).

Ebubekir Hâzim Bey'in yukarıda tasvir ettiği trajik durum, çocuklara verilecek eğitim ve öğretim konusunda yapılmaması gereken ne varsa hepsinin bir arada olduğu bir durumu yansıtmaktadır. Böyle sağlıksız bir ortamda okula yeni başlayan çocukların temel eğitimi ve bilgileri sağlıklı bir şekilde almaları Ebubekir Bey'in de sorduğu gibi mümkün değildir.

Ebubekir Bey, okulu anlatmaya devam etmektedir:

“Bereket versin ki Hafız Osman'ın gözlerindeki zayıflıktan dolayı pencere, kâğıtların ötesine, berisine bezir yağı sürülerek biraz şeffaflandırılmıştı. El kadar bir ayna kırığının sırtı sıyrılarak şeffaflığı iade ile bu kâğıtlardan bir tabakasının ortası kesilip oraya yapıştırılmış olduğundan camdan eğik olarak giren güneş ışığı, mektebin havalanan tozlarını aydınlatıyordu. Bu tozlardan hasıl olan sarı kehribara benzer ince bir sütunun yardımı ile cüssece emsali nadir iriliği, insan şeklini bozacak derecede şişmanlığı, kirpikleri tamamen dökülüp, kapakları dışarı kıvrılarak etrafına kızıl kaytan geçirilmiş gibi duran küçük, sönük gözleriyle korkunç bir mahluk olan hocayı; sağ tarafta peliad denilen ve

istirahat zamanlarında sekizi onu birbiriyle sarmaş dolaş olarak yatan yılan derneği gibi yığılmış ince, kalın kızılık değneklerini, sol yanında köşeye dayanmış duran uzun sırtığı, duvara takılan falakayı gördüm. O güne kadar öylesini hissetmediğim bir korku ile titredim” (Tepeyran, 1998, s. 5).

Ebubekir Bey'in, okulu ve Hafız Osman'ı bu kadar detaylı anlatması ve en sonda söylediği bu güne kadar hissetmediği bir korku yaşaması beş yaşında bir çocuğun okul diye rutubetli, karanlık, kasvetli ve bir öğretmenden daha çok bir pir-i fani olan hocanın iri ve korkunç cüssesidir. Ebubekir Bey'in yaşadığı hayal kırıklığı ve korku, o gün orada hafızasına bir fotoğraf karesi gibi kaydedilen görüntünün yıllar sonra bile ilk günkü gibi tazeliğini koruyor olmasını hatıralarını canlı bir şekilde kâğıda aktarmasından anlayabiliyoruz.

Okulun içindeki kızılık değneklerini Yunan mitolojisindeki peliadlara benzetmesi, Ebubekir Bey'in sonraki eğitim sürecinde batılı kaynaklara olan yakınlığı ve benzetmelerinde Türk kültür tarihi yerine Batı kaynaklarından misal vermesi Tanzimat ile başlayan Batılılaşma sürecinin yeni nesillerdeki bir sonucu olarak görülmelidir.

Peliad'ın ise kaynaklarda çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlara göre peliad, Yunan mitolojisinde Oread denilen, ormanlarla kaplı dağlarda, dağların doruklarında, koyaklarda, derin, gizli mağaralarda, geçit, hendek ve boğazlarda yaşayan Nymphalardan bir gruba verilen addır. Adları, buldukları bölgeye, yöreye göre değişebilmektedir. İdai, İda Dağı'nın, Peliad Pelia Dağı'nın Oreadları gibi (Necatigil, 2011, s. 112; Fink, 1996, s. 231-232, 242; Can, 2011, s. 485)⁷.

Ebubekir Bey'in ilk gününde uşak ile Hafız Osman arasındaki konuşmayı aktarır. Hafız Osman Hoca, Ebubekir Bey'in törensiz ve adetlere uygun şekilde başlatılmamasından duyduğu rahatsızlığı uşağın yüzüne söyler (Tepeyran, 1998, s. 5-6). Geleneksel olarak okula başlayan çocuklar için ilk gün “Âmin Alayı” tertiplenir ve alayın sonunda hocaya ailenin maddi durumuna göre çeşitli hediyeler verilirdi. Özellikle maddi durumu iyi olan ailelerce âmin alayına çok önem verilir sünnet düğünü gibi kabul edilirdi. Orta halli bir ailenin çocuğu ise evden dualarla çıkar ve okula gidene kadar da bu dua ve ilahiler devam ederdi. Çocuğun boynunda bir cüz kesesi takılır, mektepte hocanın önünde derse başlatılır ve dua ettirildikten sonra mektepteki çocuklara birer ikişer kuruş ve hoca ile kalfaya da uçlarına birkaç mecidiye bağlanmış mendil verilirdi⁸. Ahmet Rasim (1987), “Falaka” adlı

⁷ Diğer bir ihtimal ise Yunan Mitolojisinde Argonaut'lar olarak bilinen ve Jason ile Medea'nın İolkos şehri kralı Pelias'ın istediği altın yapağı efsanesinde anlatılan ve hikâyenin sonunda Pelias'ın kızlarının babalarını kazanda pişirmesi ile neticelenen efsane. Ayrıntılı bilgi için bk. Can, 2011, s. 246-254. Ebubekir Bey, mektepteki değnekleri Pelias'ın kızlarına benzetmiş olabilir.

⁸ Amin Alayı hakkında detaylı bilgi için bk. Abdülaziz Bey, 2000, s. 58-61; Ergin, 1977, s. 91.

eserinde âmin alayını teferruatlı bir şekilde anlatmıştır (Yardım, 1998, s. 53-59; Kara ve Birinci, 2005, s. 87-113).

Ebubekir Hazım Bey'in Hafız Osman Hoca ile karşılaşma anı, hocanın söyledikleri, duydukları ve gördüğü manzara çocukluk hafızasına nakşedilmiş ve canlı bir şekilde hatıralarında aktarmıştır:

“Küçük çocuklar önünde Budha heykeli gibi görünen hocanın pürüzlü ve titrek eline, dişimi çekmek için ağzıma yaklaşan kerpetene bakıyor gibi baktığım için:

-“Sen,” dedi. “Ne ürkek çocuksun!..”

Titrek elini, titreyen dudaklarımla öptükten sonra:

-“Otur,” diyerek, galiba bir enkazdan arta kalmış olan ve üzerinde birkaç demir çivi başı görünen kalın kalastan yapılmış rahlesinin önünü gösterdi. Ben, dizlerimin bağları çözülmüş gibi bir oturuşla oraya diz çökünce, hoca efendi güya benim korkumu gidermek için bir latife olmak üzere:

-“Burada senin ananı da, dayılarını da ben okuttum. Lütfi Bey iyi çalışmadığı için onun kulağını buraya mıhladım!” dedi ve büyük çivi başlarından birini parmağıyla gösterdi. Ben bu şakayı hakikat olarak kabul ettiğim için, kulağım oraya çakılmadan önce kaçmak isterken hoca:

-“Haydi,” dedi. “Başlayalım, ben ne söylersem sen onu tekrarla... Bismillâh...”

-“Bismillâh...”

Ben bu besmeleyi ızdırapla çektiğim gibi “Rabbi Yessir” duasını da tekrar ettim.⁹ Bu duadan sonra mertek gibi eliften, yay gibi (Y)'ye kadar hurûf-ı hecâyı hoca ile beraber söyledik. İlk ders nihayet bulmuş oldu. Çocukların bazıları evlerinden getirdikleri küçük minderlere oturuyorlar idi ise de ekserisi koyun, kuzu, keçi postları üzerinde idiler. Hoca, ikinci sırada sahipsiz bir kara postu göstererek:

-“Hadi,” dedi. “Şimdilik oraya otur bahalım. Yarın sen de bir kuzu postu veya minderle gelirsin...” (Tepeyran, 1998, s. 6-7).

Bir insanın geçmişinde yaşadığı veya şahit olduğu şiddet, ömür boyu derin izler bırakır. Ebubekir Bey'in hatıralarında da çocukluk döneminde karşılaştığı ve belleğinde yer edinen şiddet ve dayak korkusu ile şahit olduğu dayak görüntüleri önemli bir yer tutmaktadır. “İşkence aletleri” (Tepeyran, 1998, s. 7) olarak tanımladığı ve sınıfa girer girmez tüm dikkatini verdiği sopalara ilk günkü mektep deneyiminde karşılaştığı ve okuldan soğumasına

⁹ Rabbi yessir. Ve lâ tuassir. Rabbi temmim bi'l-hayr. (Rabb'im kolaylaştır, zorlaştırma. Rabb'im tamamlattır hayırla.) bk. Kara ve Birinci, 2005, s. 28.

sebepl olacak kadar korkunçtur. Anlatımda, geçmiş yeniden kurgulanarak ve edebi bir üslupla anlatılmıştır:

“Beni korkutan işkence aletleri iki saat içinde birer birer vazifelerini şiddetle yerine getirdiler: Sırık, hocanın: “Sarı kız (kız) dersine bak!” diye gürlemesinden sonra son sıradaki hastalıklı, zayıf bir kızın başına yıldırım gibi indi. Bu semavi bela yalnız o zavallı hasta kızla sınırlı kalmadı. Sırık havalanınca, üzerlerinde birer kartal dolaşan piliçlerin korkusunu andıran bir heyecan ile gözlerini önlerindeki kuzu başlı “kaf”lara, badem gözlü “sad”lara diken iki oğlan çocuğun yumuşak, ana eliyle okşanmaya alışık başlarını da incitti” (Tepeyran, 1998, s. 7).

Ebubekir Hâzım Tepeyran, mektepteki işkence aletlerini sırasıyla anlatarak ilk günkü şok ve dehşeti kuvvetli bir tarzda belirtir. İkinci sırada falaka vardır:

“Falaka, yeşil kâğıda insan şeklini andırır bir resim yapan çocuğun ayaklarına takıldı. Hoca: “Yaptığın bu adama can ver bahalım domuz!”, diyerek bütün ihtiyatlı çocuklar gibi bu ressamın da tabanına koymuş olduğu keçe parçasıyla beraber çoraplarını da çıkartarak ciddi bir düşmanlıkla beş değnek vurdu” (Tepeyran, 1998, s. 7).

Ebubekir Bey, hocanın doğrudan uyguladığı şiddetten bahseder:

“Fazla olarak, memleketin ileri gelenlerinden birinin oğlu olup Kuran'ı ezberlemeye; yani hafızlığa çalışın çocuğun bir sayfada dört yanlışından dolayı kulağını vahşice çekerek yarıya kadar yırttı ve (rı)ları (rı) olarak söyleyen bir kızın burnuna kalem sokup kanlar fişkırttı” (Tepeyran, 1998, s. 7).

Yazarın çocukluk hatıralarında, mektep ile ilgili olan bu hatıralar dönemin eğitim anlayışı ve sistemi hakkında ipuçları vermektedir. Ebubekir Bey, okulda gördüğü dehşeti eve gidince annesine anlatıp, annesinden kendisini bir daha o mektebe göndermeyeceğinden emin olduğunu ifade eder. Ancak annesinin tavrı beklediği gibi olmaz:

“-“Yavrum; ben de az çok ceza göre göre o mektepte, o hocada okudum. Bu cezalara kendi kusurumdan dolayı da uğramadım. Hoca, beni büyük dayına mektep kalfası yaptı. Yani derslerini ben öğretirdim. Onun kaç yanlış çıkarsa hem onun ayaklarına, hem de benim avuçlarıma o kadar değnek vururdu. Hocanın vurduğu yerde gül biter. Dayıların, babam tarafından bu hocaya “etleri senin, kemikleri benim” diyerek verilmişti. Ben öyle bir haber göndermediğim gibi, baban ise hiç öyle sözler söylemez. Sen dersine çalışır, yaramazlık etmezsen hiçbir ceza görmezsin” (Tepeyran, 1998, s. 8).

Ebubekir Bey'in annesinin sözlerinden dayanın olağan bir durum olduğu, eğitimde şart olduğu ve “hocanın vurduğu yerde gül biter” sözleriyle işin meşrulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yazar hatıralarında “bir kızın

burnundan kanlar fışkırdığını”, “bir oğlanın kulağında kıpkızıl bir yara açıldığını” kendi gözleriyle gören bir çocuğun, hocanın vurduğu yerde gül biter sözünün anlamsızlığını ve *“hakikat kokusunu”* alabilmesinin mümkün olmadığını ifade eder (Tepeyran, 1998, s. 8).

Çocukların şefkate en fazla muhtaç oldukları, merhametle davranılması gereken bir dönemde, hayata atıldıklarında mesut ve mutlu olmalarını sağlayacak ortamın hazırlık devresi olması gereken mektebin *“hissiz bir yobazın işkenceleri”* altında inletin zavallı masum çocuklar için *“Tuba ağacı gölgesinde cehennem azapları çektirmeye”* benzediğini belirtir (Tepeyran, 1998, s. 8).

Ebubekir Bey, hatıralarının devam eden kısmında hocanın kendisini mektepten, okuyup yazmadan soğuttuğunu ifade eder:

“Bu hoca beni mektepten, okuyup yazmadan son derece soğuttu. Evet daha onlara hiç ısınmadan soğuttu, nefret ettirdi.” (Tepeyran, 1998, s. 8).

Ertesi gün okula uşağın refakatinde, onun sırtında tepine tepine, hıçkırıklar içinde gönderilmiş olan Ebubekir Bey, öğle tatilinde mektepten kaçmış ve amcası Ethem Bey’in evine sığınmıştı. Hafız Osman’ın mektebine gönderilmeyeceği sözünü aldıktan sonra evine dönmüş ve bir buçuk sene boyunca serbest kalmıştır (Tepeyran, 1998, s. 8-9).

Sonuç

İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan sıbyan/mahalle mektepleri, İslam tarihinde çocukların geleneksel ve dini temel eğitimin verildiği bir eğitim müessesesi olarak varlığını sürdürmüştür. Türklerde de Selçuklu ve Osmanlı’da temel eğitim kurumu olarak mahalle/sıbyan mektepleri önemli rol oynamıştır. II. Mahmud döneminde ilköğretimin zorunlu olduğu, Tanzimat döneminde ıslah çalışmalarının yapılarak modern eğitim kurumlarına dönüştürülmeye çalışıldığı mahalle/sıbyan mektepleri dinin temel kaidelerinin verildiği okullar olarak önemini korumuştur.

İnsanların hayatlarında ilkokulun yeri ve önemi büyüktür. Çocukluk hatıralarında önemli bir yer işgal eder. Çalışmamızda esas aldığımız Ebubekir Hâzım Tepeyran’ın *“Hatıralar”*ı, bir çocuğun gözünden Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir Anadolu şehrinde mahalle mektebi deneyimini çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır.

Çocukların okula “amin alayı” olarak adlandırılan ve bir düğün havası içinde geçen ilk gün deneyimleriyle okulun sevdirmeye çalışıldığı, Allah’ın kelamını ve dinini öğrenecekleri için ailelerin büyük bir hevesle gönderdiği okullar olan mahalle mektepleri, çeşitli hatıralarda korkunun ve dayanın sıradan olduğu bir yer olarak tasvir edilmektedir.

II. Meşrutiyet devrinde başlayan ve Cumhuriyet döneminde yoğunlaşarak devam eden mahalle/sıbyan mekteplerinin falaka ile özdeşleşen dayak, kaba saba, iğrenç ve cahil hocalar, rutubetli, havasız ve eğitime müsait olmayan sınıf ortamı, hedef ve amaçtan yoksun olan eğitim anlayışı ve ezbercilik gibi özelliklerin ön plana çıkarıldığı bir kurum olarak ötekileştirilmiştir.

Mahalle mekteplerinin ötekileştirilmesi ile eski mektep-yeni mektep ikiliği karşıtlığından modernleşme ve batılılaşma sürecinde terk edilmesi, unutulması ve ortadan kaldırılması gereken bir heyula şekline dönüştürülmüştür. Ancak yapılması gereken Türklerin İslam'a girdiği tarihten itibaren İslam medeniyetinin önemli cüzlerinden olan mahalle mekteplerindeki ruhu yaşatabilmektir.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey. (2000). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. (K. Arısan ve D. Arısan Günay, Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahmet Rasim. (1987). *Falaka*. (M. S. Koz, Haz.). İstanbul: Arba Yayınları.
- Akyüz, Y. (1989). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Bakırcı, N. (2010). Hıdırellez ve Niğde'de Unutulan Bir Gelenek: Niğde Cumaları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5 (3), s. 860.
- Bayraktar, D. (1999). Tepeyran, Ebubekir Hâzım. *Yaşamlarıyla ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* içinde (2, 617). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 12 Nisan 2012, <http://www.felsefeekibi.com/mitoloji/nymphalar.html>.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir 40-Tetimme*. (C. Baysun, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), s. 175.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi* (C. 1-2). İstanbul: Eser Matbaası Yayınları.
- Fink, G. (1996). *Antik Mitolojide Kim Kimdir*. (Ü. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hayber, A. (1988). *Ebûbekir Hâzım Tepeyran*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kafadar, O. (1987). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar. Yorumlar. Tetkikler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuneralp, S. (2003). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*. İstanbul: İsis Yayınları.

- Necatigil, B. (2011). *Mitologya Sözlüğü*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Öztürk, İ. (2008). Konya Vilayet Salnamelerine Göre Niğde Sancağı'ndaki Eğitim-Öğretim. M. Şaşmaz, (Ed.), *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine* içinde (110-114). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özmel, İ. (2009). *Niğdeli Şair ve Yazarlar*. Niğde: Niğde Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları..
- Tepeyran, E. H. (1997). *Zâlimâne Bir İdam Hükmü*. İstanbul: Pera Yayınları.
- Tepeyran, E. H. (1998). *Hatıralar*. (F. Iıkan, Haz.), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.
- Yazarsız. (2003). Tepeyran, Ebubekir Hazım. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* içinde (II, s. 976-978). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları..
- Yardım, M. N. (1998). *Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*. İstanbul: Timaş Yayınları.